

ezt a képességét sok más hiedelem kialakításához – manók, szellemek, jó, rossz, ördög, Isten – is felhasználhatja.

A hiedelmek segítségével gondolkodunk magunkról, társainkról, a természetről, a világról. A hiedelmek segítségével nagy összefüggő, funkcionálisan összekapcsolt rendszereket is fel lehet építeni a népesebb társadalmakban – vallásokat, matematikát, tudományokat, ideológiákat. A hiedelmek hierarchiákba rendeződnek, és nemcsak az együtt élők között hoznak létre kapcsolatokat, hanem a generációk között is. A modern társadalom egy elképesztő hiedelemkomplexum, amelyben a tények mellett a gondolati konstrukciók dominálnak. Ezért ezeket folyamatosan vizsgálni szükséges, mennyire felelnek meg az elemi tényeknek.

Modern időben a hiedelemrendszerekkel sokféle probléma adódik. A hagyományos közösségek eltűntek, lassan megszűnt a lokális közösségek szerepe, amely a különböző

hiedelmeket a közösség összehangoló szabályozásával érvényesíti. A hiedelmek egyéni hiedelmekké váltak, és egyre távolabb kerülhetnek a valóságtól. Ez a modern emberiség legnagyobb problémája.

Vannak olyan rendszereink, amelyek segítenek eligazodni a hiedelemvilágban. A természettudományok olyan módszereket fejlesztettek ki, amelyek a hiedelmek gondolati burkát folyamatosan igyekeznek a megismert tényekhez igazítani. A tudomány maga is egy hiedelemrendszer. Minden tudományos hipotézis, elmélet, modell hiedelem, de a tudomány csak akkor fogadja el a hiedelmek legális kommunikációját, ha ezek folyamatosan szembesülnek a kísérletek, megfigyelések során megismert tényekkel. Ennek az apparátusnak köszönhetjük a tudomány, a technika, és végső soron az ember fejlődését.

Kulcsszavak: *etológia, humánétológia, evolúció, hiedelmek, kultúra nyelv*

IRODALOM

- Brace, C. Loring (1973): Sexual Dimorphism in Human Evolution. *Yearbook of Physical Anthropology*. 16, 31–49.
- Berwick, Robert C. – Chomsky, Noam (2016): *Why Only Us?* MIT Press
- Csányi Vilmos (1994): Az állati agy, viselkedés és környezet: egy esettanulmány halakon. In: Csányi V.: *Viselkedés, gondolkodás, társadalom: etológiai megközelítés.* (Pszichológiai Műhely 10.) Akadémiai, Bp., 34–110.
- Csányi Vilmos (1999): *Az emberi természet.* Vince, Budapest
- Csányi Vilmos (2015): *Ime az ember.* Libri, Budapest
- Csányi Vilmos – Miklósi Ádám (1998): The Dog as a Model for Human Evolution. *Magyar Tudomány*. 63. 1043–1053.
- Donald, Merlin (1991): *Origins of the Modern Mind.* Harvard University Press
- Kubinyi Enikő – Topál J. – Miklósi Á. – Csányi V. (2003): The Effect of Human Demonstrator on the Acquisition of a Manipulative Task. *Journal of Comparative Psychology*. 117, 156–165.

- Kubinyi Enikő – Topál J. – Miklósi Á. – Csányi V. (2003): Dogs (*Canis familiaris*) learn their owners via observation in a manipulation task. *Journal of Comparative Psychology*. 117, 156–165. DOI: 10.1037/0735-7036.117.2.156
- Miklósi Ádám – Kubinyi E. – Topál J. – Gácsi M. – Virányi Zs. – Csányi V. (2003): A Simple Reason for a Big Difference: Wolves Do Not Look Back at Humans, But Dogs Do. *Current Biology*. 13, 763–766. DOI: 10.1016/S0960-9822(03)00263-X • <http://tinyurl.com/jrmjpbw>
- Naderi Szima – Miklósi Á. – Dóka A. – Csányi V. (2002): Does Dog-human Attachment Affect Their Inter-specific Cooperation? *Acta Biologica Hungarica*. 53, 537–550. • <http://tinyurl.com/h42589e>
- Topál József – Csányi Vilmos (1994): The Effect of Eye-like Schema on Shuttling Activity of Wild House Mice (*Mus musculus domesticus*): Context Dependent Threatening Aspects of the Eyespot Patterns. *Animal Learning & Behaviour*. 22, 1, 96–102. DOI: 10.3758/BF03199961 • <http://tinyurl.com/h5cfwcu>

I. FERENC JÓZSEF ÉS A MEGTORLÁS

Hermann Róbert

az MTA doktora

a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokának tudományos helyettese
hermann.robert@mail.militaria.hu

Köztudomású, hogy az 1849. októberi magyarországi kivégzések miatt olyan nemzetközi felháborodás támadt, hogy I. Ferenc József (1830–1916) császár és az osztrák kormány jónak látta egy időre felfüggeszteni a kivégzések folytatását. Így a tizenötödik aradi vértanúként emlegetett Kazinczy Lajos ezredes 1849. október 25-i kivégzését követően egészen 1850 januárjáig nem hajtottak végre újabb halálos ítéleteket. Sőt, az osztrák minisztertanács fontosnak tartotta, hogy a közvéleményt ne hivatalos közleményekkel, hanem informális módon tájékoztassák a kivégzések felfüggesztéséről, s arról, hogy ez az uralkodó akaratából történt. Az uralkodó kegyelmességének látszatát erősíthette az is, hogy 1850 májusában ő mentette fel Julius Haynau tábornagyot Magyarország teljhatalmú katonai és politikai kormányzóságának tisztéből, s így – látszólag – ő akadályozta meg a bosszúhadjárat folytatását.

1867, a kiegyezés után nem volt illendő dolog az uralkodó felelősségét firtatni. S aki firtatta volna, az sem nagyon juthatott semmilyen érdemi adathoz. Hiszen a bosszúhadjárat részleteiről tájékoztató iratokat hét pecsét alatt őrizték Bécsben. A helyzet 1918, a Monarchia felbomlása után változott meg. Megnyíltak a bécsi levéltárak, a magyar vonatkozású iratanyag egy része haza is került. Károlyi Árpád ekkor dolgozta fel Batthyány Lajos

gróf felségárulási perének és kivégeztetésének történetét. Károlyi azonban – mint aki életének egy jelentős részét I. Ferenc József szolgálataiban töltötte – munkájában csökkenteni igyekezett az ifjú császár felelősségét a megtorlásban. Az ifjú I. Ferenc Józsefről monográfiát író Angyal Dávid ugyan már pedgettette a császár bűnrészességét a megtorlásban, de ő is elsősorban környezete hatásának tulajdonította kíméletlenségét. Egyedül Steier Lajos utalt arra, hogy a megtorlás kérdésében I. Ferenc József mondta ki a végső, a döntő szót. Noha az általa kivonatosan közölt uralkodói utasítás alapján a kérdés egyértelműen eldönthető volt, sem Károlyi, sem Angyal nem kezelte azt súlyának megfelelően.

Az elmúlt évtizedek egyik legfontosabb, a megtorlással kapcsolatos historiográfiai vitáját Andics Erzsébet egy 1965-ben, a *Századok* hasábjain, majd három év múlva a szerző kötetében is megjelent tanulmánya inspirálta. Andics a Felix Schwarzenberg miniszterelnök hagyatékában fennmaradt iratok alapján feltételezte, hogy az osztrák kormány 1849. augusztus közepén kész lett volna széles körű amnesztiát adni a magyar felkelés résztvevőinek, ha ezt Görgei Artúr elietett fegyverletétele meg nem hiúsítja. Ez volt az amnesztia legendája, amely aztán egészen az 1980-as évekig afféle *ultima ratio* volt a Görgei szerepéről folytatott vitákban.

A koncepcióval kapcsolatban először Varga János és Hanák Péter fogalmazták meg kétélyeket egy rádióbeszélgetésben, majd egy, Andicssal folytatott folyóirat-vitában. Katona Tamás az aradi vértanúk peranyagát közzétevő kötete előszavában szintén kifejtette, hogy Schwarzenberg előterjesztésének mindaddig semmifajta jelentősége nem volt, amíg Haynau az ezzel kapcsolatos utasítást meg nem kapta, márpedig Haynau egészen addig a kíméletlen megtorlás szellemében járhatott el a magyar szabadságharc résztvevőivel szemben. Kosáry Domokos pedig a Görgey-kérdésről írott monográfiájában úgy vélekedett, hogy az előterjesztést maga Schwarzenberg tette félre, amikor értesült Haynau augusztus 9-i temesvári győzelméről.

A részleges amnesztia terve

Az ördög azonban a részletekben van, s a részletek ezúttal is roppant tanulságosak. Tudnunk kell, hogy augusztus 3-án Klapka György vezérőrnagy szétverte a Komárom körüli császári-királyi ostromsereget, s megszakította az összeköttetést a császárváros és a Magyarországon működő, Haynau-vezette császári-királyi főszereg között.

Augusztus 15-én megjött Bécsbe Haynau augusztus 9-én éjjel fél 3-kor Lovrinból írott jelentése, amelyben közölte, hogy hihetőleg a nap folyamán felmenti Temesvárt; és hogy a Jablonowski-dandárt visszaküldte Pestre, hogy a Pest–Győr-összeköttetés megteremtésében segédkezzen. Ugyane napon, augusztus 15-én megérkezett Bécsbe Paszkevic orosz fővezér átirata, miszerint a nála békeajánlattal jelentkező magyar hadiköveteket el-, illetve törvényes felsőbbségükhöz utasította. Alexander Bach ezek után úgy vélte: „Haynau bárót talán fel lehetne hatalmazni, hogy ilyen tárgyalásokba bocsátkozzon”.

Schwarzenberg ennek alapján előterjesztést fogalmazott meg I. Ferenc Józsefhez. Ebben úgy vélte, a magyarok tárgyalási kísérletei azt bizonyítják, „hogy lehetetlen a háborút tovább folytatniuk”. E körülmények közepette maga az uralkodó is alkalmasnak ítélteti, hogy Haynaut olyan utasításokkal lássák el, „melyek lehetővé teszik, hogy a lázadóvezérek hozzá intézett várható kezdeményezéseire megfelelőképp válaszolhasson”. Schwarzenberg véleménye szerint ezek a következők lehetnének: „Tárgyalásokat a lázadó kormánynak semmilyen szervével sem szabad folytatni – csak a fegyveres erő vezetőivel, akik az alájuk tartozó csapatok nevében nyilatkozhatnak. Politikai kérdések és bármilyen kormányzati ügyre vonatkozó kérdések minden tárgyalásból kirekesztendők.” A megszabandó feltételek: minden fegyver és lőszer kiszolgáltatása és minden katonai kötelék feloszlata. A megadandó engedmények: „büntetlenség biztosítása minden egyén számára őrmestertől lefelé.

- Szabad külföldre távozás meghatározott időn belül a felkelők vezetői számára, és mindazoknak a tiszteteknek, akik el akarnak menni.
- Viszonylag enyhe igazolási feltételek azoknak a tiszteteknek, akik az országban kívánnak maradni.
- Azokkal az egyénnel, akik a lázadó kormány kormányzati tevékenységében részt vettek, semmiféle tárgyalásba sem szabad bocsátkozni, és ellenük a hadsereg főparancsnok 1849. július 1-i kiáltványának határozmányai szerint kell eljárni.”

Az első pillantásra nagyvonalúnak tűnő ajánlat elfogadásához persze a minisztertanács és az uralkodó jóváhagyása is kellett. Az uralkodó augusztus 17-én Ischlben kézhez is kapta az előterjesztést, de semmilyen módon

nem intézkedett vele kapcsolatban; nyilván azért sem, mert meg akarta várni Schwarzenberg végleges előterjesztését. Az ajánlat értékéből azonban sokat levon, hogy két nappal Görgei fegyverletétele után, s attól több száz kilométernyi távolságban született. Azaz: legalább egy hét kellett volna ahhoz, hogy Haynau temesvári főhadiszállására érkezzen. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a terv csak részleges amnesztiát irányzott elő: azaz a politikai vétkesekre (kormánytagok, képviselők, kormánybiztosok) nem terjedt volna ki.

Augusztus 16-án megérkezett a hír, hogy a császári-királyi csapatok megkezdték előnyomulásukat Győr felé, tehát várható volt, hogy Klapka komáromi mozgó csapatai rövidesen visszakényszerülnek az erőd falai mögé. A *Wiener Zeitung* aznapi különkiadása Haynau augusztus 10-i jelentése alapján beszámolt arról, hogy Temesvár erődjét előző nap tizenkét órás küzdelem után sikerült felmenteni, az ellenség rendetlenül menekült Lugos felé, s a császári-királyi csapatok kezébe hatezer fogoly és szökevény került. A jelentés alapján a győzelem nagy, de nem döntőnek tűnt.

Nem tudni, hogy a temesvári csata híre az aznapi minisztertanács előtt vagy az után érkezett-e meg Bécsbe? Tény viszont, hogy a minisztertanács lényegében Schwarzenberg előző napi előterjesztésének szellemében tárgyalt a magyaroknak adható engedményekről. A határozat indokoló részében arról volt szó, hogy „a felkelők most már seregestől megadják magukat”, s Paszkevic Görgeinek adott válasza után feltételezhető, „hogy a lázadók vezetői most már az osztrák vezénylő tábornokhoz fordulnak”. Emiatt kell mérlegelni, milyen utasításokat adjanak Haynau-nak. A minisztertanács néhány ponton pontosabbá tette, másutt szűkítette a Schwarzen-

berg előterjesztésében foglaltakat. Így megtiltotta a tárgyalást a lázadó kormány bármilyen szervével. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy az amnesztia hatályát a hadügyi igazgatás más vezetőire sem terjesztette volna ki. (A későbbi aradi vértanúk közül ebbe a kategóriába esett Aulich Lajos, Láhner György, Kiss Ernő). A legénységi állományból csak a magyar királyság területén születettek kaptak volna büntetlenséget: a nem osztrák alattvalókat kiutasításra ítélték volna, a Habsburg Birodalom nem magyar területein születettek közül pedig büntetőszázadokat kellett volna létrehozni. Kivételt csak a volt császári-királyi seregekben szolgáló osztrák alattvalók képeztek volna. A tisztikarnál a császári-királyi seregrei alakulatok soraiban magyar oldalra kerültek, „ha a katonai szolgálat ellátásán kívül nem róható fel nekik büntetendő cselekmény”, nyugdíjazni, vagy 1848 szeptemberi rangjukkal újraalkalmazni lehetett volna. Az amnesztia nem vonatkozott volna a polgári személyekre. A többi pontban a határozat Schwarzenberg előterjesztését követte.

Schwarzenberg augusztus 16-án válaszolt Paszkevic augusztus 9-i levelére. Válaszában közölte, hogy a császár minden biztonnal hajlandó kegyelmet gyakorolni abban a pillanatban, amikor Magyarország visszatér az engedelmesség útjára. „Őfelsége maga óhajtaná, hogy a felkelők afelől kétségbe ne hagyassanak, mert ez a bizonyosság talán hozzájárulna ahhoz, hogy megkönnyítse a kötelességükhöz való visszatérést. Amíg azonban a magyarok fegyvereiket le nem teszik, és azt követelik, hogy törvényes kormányukkal úgy tárgyalhassanak, mint hatalom a hatalommal, az idő előtti engedékenységnél valószínűleg nem lenne más eredménye, mint a forradalom forrásának állandósítása, hogy az az első alkalommal újra kitörhessen.”

Schwarzenberg szintén e napon a minisztertanácson elfogadottak és az előző napi előterjesztésben foglaltak alapján újabb felterjesztést írt I. Ferenc Józsefhez a magyar felkelőknek adandó amnesztiával kapcsolatban. Ebben ismét hangsúlyozta: „Magától értetődik, hogy bármelyik kategóriába tartozó egyének ellen nem katonai természetű cselekedeteikért különleges esetben vizsgálat indítása nem elképzelhetetlen.” Már befejezte az előterjesztést, amikor levelet kapott Bach belügyminisztertől, aki este fél 10-kor arról értesítette őt, hogy futár jött Pestről, Podolsky pesti városkapitánysági hivatalnok levelével. Eszerint „a felkelők felhatalmazták Görgeit, közölje az oroszokkal, hogy készek megadni magukat és letenni előttük a fegyvert.” „Éppen most kaptam meg Bach miniszter úrtól a mellékelt feljegyzést, – vezette rá Schwarzenberg utóiratként az uralkodónak szóló aznapi előterjesztésre – ezt sietek Felsőged legmagasabb tudomására hozni, mint ami a legteljesebb mértékben alátámasztja a tárgy sürgettségét.”

Az augusztus 17-i minisztertanács, amelynek résztvevői már ismerték a temesvári csata hírét, megjegyzés nélkül tudomásul vette a Haynaunak az előző napi minisztertanácsi határozat alapján megfogalmazott utasítás-tervezetét. A minisztertanácson a temesvári csata – a fennmaradt jegyzőkönyv tanúsága szerint – szóba sem került. Augusztus 17-én mind Pozsonyban, mind Bécsben ismertté vált a világi fegyverletétel híre is; a *Wiener Zeitung* ismét különkiadásban közölte azt. A másnapi minisztertanács – immár a világi (helyesebben *szőlősi*) fegyverletétel hírének ismeretében – nem tartotta szükségesnek bármilyen módon intézkedni a magukat megadókkal kapcsolatban, s átsíklott a Görgeinek adandó, a cár által kért kegyelem ügyén is.

A kérdést bonyolítja, hogy Schwarzenbergnek augusztus 16-án este, a minisztertanács után már tudása volt a magyar fegyverletéleti ajánlatról, tehát Görgei augusztus 11-én Fjodor Vasziljevics Rüdigerhez intézett leveléről. Azonban úgy vélte, ez csak sürgeti az augusztus 16-i minisztertanácsi határozat alapján megfogalmazott utasítás mielőbbi kiadását. Tény viszont, hogy Schwarzenberg augusztus 17-én már arról írt Joseph Wenzel Radetzkynek, hogy Magyarországon a harcok gyors léptekkel közelednek a végkifejlethez; ám e levél írásakor még nem tudott a világi fegyverletételről.

Mi történhetett tehát? Hiszen ha Schwarzenberg a magyar megadási szándék ismerete után is elküldendőnek tartotta az enyhébb igazolási feltételeket tartalmazó utasítást, s a temesvári csata hírének vétele után sem javasolta a minisztertanácsnak az utasítás félretételét, miért nem küldte el azt mégsem Haynaunak? Vajon nem a világi fegyverletétel híre okozta-e mégis az utasítás „pihentetését”? De ha a „pihentetés” magyarázza is a Világosról érkező hír, mi magyarázza az osztrák magatartásban augusztus 17–20. között bekövetkező keményedést?

Schwarzenberg 1849. augusztus 18-án Gyulai Ferenc hadügyminiszterhez intézett sajátkezű átirata alapján legalább annyit bizonyosan állíthatunk, hogy a miniszterelnök *a magyar fegyverletétel híre ellenére is megmaradt korábbi előterjesztése mellett*. „Az Ófelsége nevében közlendő engedményeket sietni fogok Nagyméltóságod tudomására hozni, amint választ kapok ezzel kapcsolatos, a minisztertanács által előterjesztett legalázatosabb előterjesztésemre, ami valószínűleg a holnap napon megtörténik” – írta. Ezek az engedmények pedig nem lehettek mások, mint az augusztus 16-án megfogalmazott és elfoga-

dott, s a 17-i minisztertanács által jóváhagyott előterjesztésben foglaltak, hiszen a minisztertanács 17-én vagy 18-án nem foglalkozott újabb, a korábbiaknál keményebb feltételek megfogalmazásával. Azaz, Schwarzenberg a temesvári győzelem és a világi fegyverletétel ellenére is azon a véleményen volt, hogy a magukat megadó magyar tisztekkel szemben kíméletesen kell eljárni.

Az orosz dilemma

Az oroszok Görgei augusztus 13-i világi fegyverletétele után némileg kínos helyzetbe kerültek. Még július végén, majd augusztus elején megpróbálták határozott ígéreteket kihúzni Haynauból, illetve Schwarzenbergből arra nézve, hogy milyen bánásmódot ígérhetnek a magukat megadó magyaroknak, de Haynau – talán nem véletlenül – félreértve a kérdést, csak arra az esetre vonatkozóan nyilatkozott, ha a fegyverletétel a császári-királyi csapatok előtt történik; Schwarzenberg pedig csak a fegyverek letétele utánra ígérte a kegyelem lehetőségét – ha az uralkodó is úgy akarja.

Ebben a helyzetben az oroszok korrekt szövetségesként, de a magyarokkal szemben nem korrekt tárgyalópartnerként viselkedtek. Paszkevic mind Haynaut, mind Schwarzenberget tájékoztatta a magyarok tárgyalási kísérleteiről, valamint az ő visszautasító válaszáról. Ugyanakkor a magyarokkal nem közölték egyértelműen, hogy nem tudják biztosítani az életüket; s vagy félreértve az osztrák álláspontot kapott tájékoztatást, vagy a győzelem dicsőségére vágyva – amire Paszkevicnek a Görgeivel szemben elszenvedett eddigi harcászati és hadászati kudarcok után igen csak szüksége volt – nem tudták a magyarokkal Haynau feltételeit. A fegyverletétel után Paszkevic zavarban volt. Görgei a cár

nagylelkűségére számít, írta augusztus 15-én I. Miklósnak. „Akasztófára juttathatom-e mindazokat, akik felséged jóságában reménykednek? Csak azért, mert Felsőged hadainak adták meg magukat, szigorúbban büntessék őket? Megmondtam Schwarzenberg hercegnek, megeshet, hogy a magyar hadsereg Felsőged hadai, s nem az osztrákok előtt teszi le a fegyvert. Akkor mit tegyék? Nem akart felhatalmazni erre az esetre.” Közben ez történt, s ezzel véget ért a háború. A tábornagy úgy vélte, most Miklósnak kell döntenie. „Mi lesz, ha a többi lázadó alakulat megtudja, hogy társaikat kegyetlenül átadtuk az osztrákoknak, akik már csak azért is bosszút állnak rajtuk, mert felséged nagylelkűségében bízva tették le a fegyvert. Beleegyezhetem-e én ebbe? Az egyezmény értelmében jogaim nincsenek.” Paszkevic úgy vélte, a császár nem teheti meg, hogy ne egyezzen bele az amnesztiába, ami megnyugtatná az országot, hiszen a politika ezt követeli meg. „Bízom benne, nem sok embert fognak megbüntetni.”

Paszkevic becsületére legyen mondva, hogy augusztus 16-án előterjesztést intézett I. Ferenc Józsefhez is, a fegyvert letevők érdekében: „Legyen szabad Felsőged nagylelkűségéhez folyamodnom azoknak érdekében, akik elsőként szakítottak korábbi hibáikkal, és példát mutattak az engedelmességhez való visszatérésre. – hangozzanak el Felsőged trónusának magasából a megbocsátás és feledés szavai.” Paszkevic szerint ez semmivé teheti „a még mindig a forradalom szellemét lehelő néhány lázadóvezér és a külföldiek erőfeszítéseit”, s „megkönnyíthetik és általánossá tehetik a lefegyverzést”. Hasonló szellemben írt Schwarzenberg miniszterelnöknek is.

I. Miklós cár augusztus 16-án Varsóban értesült a fegyverletételről. Aznap két levelet írt I. Ferenc Józsefnek. Az elsőben úgy vélte,

a fegyverletétel alkalmat ad I. Ferenc Józsefnek, hogy „uralkodói jogaink legszebbikét, a helyesen értelmezett kegyelmet gyakorolhasd. [...] *Kegyelmet a megtévedteknek*, barátod kéri ezt számukra; és érdemük szerint bánni a felbujtókkal, az országot nyomasztó bajok okozóival.” Az ugyanezen a napon írott második levélben határozott formában már csak Görgeinek kért kegyelmet; az ország megbékítésével kapcsolatban csupán annyit írt, hogy ez „a bölcs szigorral párosított kegyelem rendszerével lenne biztosítható.” A levelekkel fia, Sándor trónörökös utazott Bécsbe.

Amnesztia helyett megtorlás – az 1849. augusztus 20-i minisztertanács

I. Ferenc József 1849. augusztus 15-én még Schönbrunnban volt, s aznap utazott el Bad Ischlbe, hogy ott ünnepelje a születésnapját. A Bécs és Ischl közötti út általában két napig tartott, de 16-án az uralkodó már ott volt. Követte őt a kabinetirodaként működő Katonai Iroda (vagy legalábbis az iroda munkatársainak egy része) is. A császár augusztus 17-én itt kapta meg Schwarzenberg augusztus 15-i előterjesztését, de – mint láttuk – egyelőre nem foglalkozott vele.

Augusztus 18-án a születésnap ebéd után jött az osztrák kormány távirata Bécsből, hogy Görgei 30–40 000 ember élén letette a fegyvert. I. Ferenc József rövidesen elhagyta az ebédet, majd egyenruhát öltve tért vissza, s közölte, hogy visszautazik Bécsbe. Még aznap el is indult. Útközben elkerülték egymást a cár augusztus 16-i levelét hozó Sándor orosz trónörökössel, aki 18-án délelőtt 11-kor ért Bécsbe, de miután nem találta ott a császárt, utána indult Ischlbe. Sándor végül 18-áról 19-ére virradó éjjel Strengbergnél találkozott a császárral, s 19-én délután öt órakor együtt érkeztek meg Bécsbe.

A császár augusztus 20-án reggel hét órára minisztertanácsot hívott össze. A továbbiak ismeretében egyértelmű, hogy az osztrák politikában bekövetkező fordulatot, azaz, a részleges amnesztia-terv elvetését az uralkodó, I. Ferenc József személyes fellépése okozta. Egyértelműen erre mutat Schwarzenberg Haynauhoz intézett augusztus 20-i levele: „*Őfelsége a Magyarországról érkező fontos hírek hallatára legmagasabb elnökletével mára minisztertanácsot hívott össze...*”

Schwarzenberg az augusztus 20-i minisztertanácsokon megfogalmazott tervezeteket, s a miniszterek „a figyelembe veendő körülmények érett megfontolása után” határoztak a keményebb rendszabályok alkalmazásáról. A császár még a minisztertanácson megadta jóváhagyását ezekhez az elvekhez, azzal a kiegészítéssel, „hogy Haynau a már meghozott ítéletek végrehajtásával várjon, míg az erre vonatkozó legfelsőbb különleges utasítások meg nem érkeznek.” Egyben utasította Schwarzenberget, hogy a fentiek értelmében fogalmazza meg a Haynauinak szóló értesítést. A miniszterelnök még aznap megírta a minisztertanácsi határozat szövegét szinte szó szerint átvevő levelét, azzal a kiegészítéssel, hogy az uralkodó a legrövidebb időn belül várja a javaslatot, „hogy az időközben bekövetkezett megadást figyelembe véve a büntetőségre vonatkozóan milyen kategóriákba kellene osztani a hadbírósi eljárás során azokat az egyéneket, akik a felkelésben – akár a lázadó kormány, akár a felkelő hadsereg soraiban – részt vettek, és eszerint az utasítás szerint büntetlen nem maradhatnak”.

Komolyabb vitára csupán a Görgeinek adandó amnesztia ügye adott alkalmat, augusztus 22-én. A kérdés már a 18-i minisztertanácsban is szóba került, s I. Miklós I. Ferenc

Józsefhez írott levele még sürgetőbbé tette. Ezúttal az uralkodó utasította Schwarzenberget, hogy írjon Haynauinak a megkegyelmezés ügyében. A többség a megkegyelmezés mellett, és amellet nyilatkozott, hogy Görgeit egy karintiai városba internálják. Az indokok között szerepelt maga a fegyverletétel; az a tény, hogy ezt Görgei diktatori minőségében tette, tehát mintegy törvényesítette az eljárást, s végül, de alighanem elsősorban I. Miklós kívánsága és ajánlása. Még így is volt azonban két miniszter, maga Anton von Schmerling igazságügy-miniszter és Leo Thun, aki a korántsem marciális vallás- és közoktatásügyi tárca gazdája volt, akik azt javasolták, hogy Görgeinek csak egy vizsgálat megtörténte után kellene kegyelmet adni. Úgy vélték, így lehet eloszlatni a nagyközönség Görgei iránti rokonszenvét, s utaltak Zichy Ödön kivégzésére, valamint arra, hogy az oroszoknak történt megadás „arcátlanoságnak tetszik.” A két miniszter azt javasolta, hogy írják meg Haynauinak: a császár hajlandó kegyelmet adni, de csak előzetes vizsgálat után. A két miniszter érvelése kétségkívül logikus következménye volt az augusztus 20-i minisztertanácsi határozatoknak. Talán ezzel a közvetett módszerrel próbálták ráébreszteni kollégáikat a többi vádlott elleni tömeges perek képtelenségére is.

Ferdinand Thinn von Thinnfeld lovag, földművelés- és bányászati miniszter azonban figyelmeztette minisztertársait: „... a Görgei elleni vizsgálat során olyan tények kerülhetnek napvilágra, amelyek megnehezítenék őfelsége számára a kegyelem megadását, most viszont minden további nélkül megadható, és ha a Görgeinek adandó kegyelem politikai szükségszerűség, minden előzetes vizsgálat nélkül meg kell adni neki.” Thinnfeld ugyanis – Thunnal és Schmerlingnél kevésbé teore-

tikus politikus lévén – felismerte, hogy ha Görgeit előzetes vizsgálat után felmentik, akkor alárendeltjei ellen sem lehet súlyos ítéletet hozni. Másként fogalmazva, azt tudatosította kollégáiban, hogy a politikai elvek és a politikai szükségszerűség csatájában ezúttal (is) célszerűbb az utóbbi mellett dönteni.

I. Ferenc József ugyanezen a napon Paszkovicshez írott válaszában néhány szépen hangzó általánosság után tudatta: „Bizonyos, tábornagy úr, hogy ha csak szívem sugallatát kellene követnem, örömet borítanék áthatolhatatlan fátylat a múltira, és csakis azoknak az eszközöknek keresésével foglalkoznék, melyek begyógyíthatnák a kegyetlen forradalom által a szerencsétlen Magyarországon ejtett sebeket. Nem felejtetem el azonban, hogy szent kötelességeim vannak többi népeim iránt is, és hogy birodalmam közjava olyan kötelességeket és meggondolásokat kényszerít rám, melyeket nem szabad szem elől tévesztenem.” Végezetül megjegyezte, Paszkovics igazságot szolgáltatott érzelmeinek, amikor előre feltételezte: annál teljesebb lesz az öröme, minél tágabb tért engedhet a kegyelem gyakorlásának, azonban egyszersmind mindig fontolóra veszi azokat a komoly okokat, amelyek elválaszthatatlanok a közbiztonság kérdéseitől.

Ugyanezen a napon a cárnak is írt két levelet is. Az elsőben megköszönte a magyarországi pacifikációval kapcsolatos bölcs és nagylelkű tanácsait, s biztosította arról, hogy már az az érdeklődés, amellyel a cár Görgei iránt viseltetik, biztosítaná számára a kegyelmet. Ugyanakkor kérte a cárt, hogy a varsói egyezmény értelmében adja át neki Görgeit. A második levélben I. Ferenc József a cár kegyelmet ajánló levelére meglehetősen kétértelműen válaszolt: „Ha magam nem lettem volna meggyőződve arról, hogy a törvény

szigorát a forradalom vezetői részére fenn kell tartani, és hogy a tétútra vezetett tömegeket mással nem lehet megnyugtatni, mint a bocsánat hangjával, – úgy atyai tanácsaid elégségesek lettek volna, hogy e felfogás részére megnyerjenek. Remélem, kedves barátom, hogy az intézkedések, melyek e tárgyban elhatározottak, helyesléssel fognak találkozni.” Noha I. Miklós levelében kegyelmet kért a megtévedteknek, s csupán a felbujtók megbüntetését ajánlotta, I. Ferenc József a megtévedtek kategóriájába csupán a tétútra vezetett tömegeket sorolta.

Ezzel egy időben Schwarzenberg közölte Paszkeviccsel, hogy az osztrák kormány figyelembe fogja venni tanácsait. „A kegyelmet bölcs szigorral párosítani – íme így határozta meg öfelsége, Miklós császár az általunk megoldandó kérdést” – hivatkozott a cár levelére, majd hozzátette: azzal hízeleg magának, hogy a cél elérésére vonatkozó intézkedések el fogják nyerni Paszkeviccs helyeslését. A konkrétumokra áttérve sürgette a hadifoglyok átadását, „hogy Haynau tábornok öfelsége szándékai szerint mielőbb megindíthassa az eljárást ügyükben.”

A levelek egyértelműen jelezték: az uralkodó és az osztrák kormány köszöni szépen, de nem kér az orosz tanácsokból. Ugyanakkor I. Ferenc József még augusztus 27-én is kérte a cár tapasztalatából fakadó jó tanácsait az újjászervezés munkájához. Miklós augusztus 31-én kelt válaszában még az eddigi homályossággal fogalmazott: „Igazságos szigor a vezetőkkel szemben, és kegyelmet a megtévedteknek, ezt látom egyedül megbízható módszernek a nyugodt stabilitás megteremtésére, ez minden, amit mondhatok.”

Nincs kegyelem – ez volt az 1849. augusztus 27-i és 31-i minisztertanácsok és I. Ferenc József augusztus 29-i utasítása Haynauhoz.

Haynautól augusztus 27-éig nem érkezett felterjesztés a foglyok kategorizálásával kapcsolatban. Ezért Schmerling igazságügy-miniszter – Haynau kezdeményezési jogát hangoztatva – az aznapi minisztertanácson javasolta a „vezérfonalul szolgáló alapelvek” megállapítását. Úgy vélte, Haynau július 1-i kiáltványának érvényben kell maradnia a jövőbeni átállások esetére. „Ezeknek az eseteknek a megítélésében nincs ok az enyhítésre; reguláris magyar csapatok nincsenek már, tehát minden jövőbeni átállást rögtönítélő bíróság elé kell utalni.” A jelenleg vizsgálat alá vonandóknál el kellene egymástól választani a polgári és katonai egyéneket, és mindkét csoport számára más-más minősítést kellene meghatározni. A polgáriaknál, „mivel lehetetlen vizsgálatot indítani sok ezernyi vétkes ellen, *négy kategóriát kellene meghatározni, mint a legvétkesebbeket*, és ezeket a törvény teljes szigorával kellene megítélni.” E négy kategóriába tartoznak: 1. az ideiglenes (Szemere-) kormány tagjai; 2. az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjai; 3. az április 14-i határozat részesei (azaz a Debrecenben ekkor jelen volt képviselők és felsőházi tagok) 4. a forradalmi kormány kormánybiztosai. Mivel azonban e kategória tagjain kívül polgári egyének is vétettek súlyosan „öfelsége kormánya ellen, *azt az általános határozatot is* ki kellene mondani, hogy a törvények szigora sújtsa mindazokat a polgári hivatalnokokat és lelkipásztorokat, akik április 14-e után kiemelkedő tevékenységet fejtettek ki a lázadó kormány érdekében”.

Schmerling szerint a legnehezebb kérdés az, hogy „a törvények teljes szigorával, halálbüntetéssel kell-e sújtani minden vizsgálat alá kerülőt, vagy halálbüntetés helyett más fajta büntetést kelljen-e elszenvadniük a kevésbé vétkeseknek”. Úgy vélte, a legvétkesebbeknek

a törvény értelmében kellene lakolniuk, a többiek esetében Haynaura kellene bízni, hogy más fajta büntetést szabjon ki rájuk. Végül javasolta, hogy Haynau „a legvétkesebbek névsorát [...] a halálos ítéletek végrehajtása előtt felterjessze hogy meg lehessen állapítani, vajon minden egyes esetben érvényesíteni kell-e a törvények teljes szigorát vagy sem”. Az előterjesztéssel kapcsolatban senki sem tett ellenvetést, csupán Bach jegyezte meg, hogy Haynaut megfelelő hatalommal kell felruházni, „hogy a megérdemelt büntetést, ha szükséges, gyorsan végre tudja hajtani”. A határozat tehát mind a megtorlás méreteit, mind súlyosságát tekintve megköttette volna Haynau kezét, hiszen nem hajthatta volna végre azonnal a halálos ítéleteket.

Közben azonban Haynautól is jött egy levél. A tábornok augusztus 25-én kapta meg I. Ferenc József levelét, amelyben a Szent István rend adományozásáról értesítette, s ekkor jött meg Schwarzenberg levele is, amely az augusztus 20-i minisztertanács határozatáról tudósította. Haynau tombolt. „...ha negyven órával később érkezik, a vezéreket már bitófán találja” – írta Radetzkynek. „Véleményem szerint sohasem lesz itt nyugalom, ha nem büntetjük meg példásan minden baj okozóit, az efféle gyalázatos dolgokat művelő tiszteket, ezzel engesztelve meg a hadsereget. – Császárom parancsol, és engedelmeskedem, legyen tehát ez, nagyméltóságú uram, a mi kettőnk titka.”

Haynau augusztus 26-án hosszú, félhivatalos levelet intézett a császárhoz. Megköszönte a vele szemben gyakorolt kegyet, s tudatta, hogy ami a kezére került lázadók osztályozását illeti, már elébe ment a minisztertanács és öfelsége határozatának; csupán a büntetőszázadok felállítására nem szerepelt eddigi tervei között. Ezután megütözését fejezte ki amiatt,

hogy a minisztertanács határozata akadályozza őt az ítéletek végrehajtásában. Hangsúlyozta, hogy a lázadók megbüntetését mind a győztes hadsereg, mind a közhangulat követeli. Hová vezetett az eddigi amnesztiapolitika, azt éppen a háború mutatta meg; ha nem irtják ki gyökereitől e gaz mérges gyökereit, újra és újra felüti a fejét. Nem csupán Magyarországnak, hanem a monarchiának részvételbe olyannyira bevont többi tartományainak, sőt, egész Európának kell egy, a haditörvényeken alapuló elrettentő példát kapnia, a felforgató pártnak el kell venni a kedvét az újabb bűnös igazságoktól, az újabb zendülésektől, s a monarchia békés fennállását, Európa nyugalalmát innen többé nem szabad megrendíteni.

Felhívta a császár figyelmét arra, hogy az oroszok állandóan hirdetik, hogy ők kegyelemért folyamodtak a császárhoz, s így akarnak maguk iránt rokonszenvet kelteni. Ha már most ezek után a császár született kegyességénél fogva érdemtelen kíméletre találna indíttatni magát, ezt soha sem öfelsége atyai kegyes szívének tulajdonítanák, hanem azt a bennük illetéktelenül felébresztett remények kielégítését látnák.

„Nem kicsinyes bosszúvágy, vagy nemtelen, szívtelen vérszomj indítanak azon kérésre, hogy Felséged azon feltétlen bizalmat, amellyel eddig a forradalom leküzdésére megajándékozni méltóztatott, ne vonja meg a felforgatás törvényesen bűnösnek ítélt orgánumainak és a hadsereg becsületét bemocskolóknak a megbüntetésének során; ez, legbensőbb meggyőződésem szerint magának a trónnak is érdekében áll” – folytatta. Ha ő, Haynau, szabad kezet kap, az egész világ forradalmi pártjának minden gyűlölete őt fogja érni; ő, mint öfelsége hűséges alattvalója, szívesen vállalja ezt magára, öntudata teljesen

nyugodt marad, mert csak a törvény jogos szigorát engedi alkalmazni az emberiség javára. Ha azonban őfelsége az előzetesen közölt különleges utasításokkal kijelöli a szigor és a kímélet határait, akkor a gyűlölködők a szigor őfelségének fogják tulajdonítani, azok köszönete azonban, akik kegyelemben részesülnek, nem őt fogja illetni; ezt egész Európa lázadói és cimborái a hivatlan külföldi közbenjárásnak fogják tulajdonítani. Végül felhívta a figyelmet arra, hogy Schwarzenberg levelének két pontja között ellentmondás van: egyrésztől ugyanis megerősíti Haynau július 1-i kiáltványának pontjait, más résztől pedig megtiltja az ítéletek végrehajtását. Ezért ő utasította a hatóságokat, hogy állítsák le a rögtönítélő eljárásokat, mert ezek ítéleteinek végrehajtása nem tűr halasztást; s őfelsége további legfelsőbb határozatának megérkezéséig az egyébiránt időrabló haditörvényszéki eljárásokat kezdjék meg.

Haynau levelének különleges nyomatékot adott, hogy levele mellékleteként megküldte a császárnak a magyar kormány által 1849. augusztus 10-én az orosz fővezérséghez intézett – egyébiránt el nem küldött – államirat francia fordítását. Egyben érzékeltette, hogy az ebben foglalt ajánlat, ti. a magyar korona felajánlása a cári családnak magyarázatot ad az orosz hadsereg sok tekintetben megfoghatatlan magatartására a magyar hadjáratban. Félreismerhetetlen az oroszok eljárásának célja, azaz a fanatizált lázadó hadseregben és a nemzetben szimpátiát ébreszteni maguk iránt, s ez sikerült is.

Ez a levél adta meg a döntő lökést ahhoz, hogy a császár a kíméletlen megtorlás politikája mellett döntsön. Valószínűsíthető, hogy I. Ferenc József már a minisztertanácsi határozat ismeretében, azonban azt némileg átigazítva, cselekedett, amikor Haynaunak írott

augusztus 29-én kelt utasításában a fenti kategorizálás alapján, három csoportba sorolta a még perbe fogandókat: 1. az ideiglenes kormány, az OHB tagjai, az április 14-i határozat részesei és a kormánybiztosok 2. a felkelő hadsereg minden tábornoka, még ha korábban nem is volt császári-királyi tiszt (ebbe a kategóriába a császári-királyi hadsereg kezére került tábornokok közül senki sem tartozott); 3. az április 14. után a forradalmi kormány szolgálatában vagy érdekében „különösen kiemelkedő és veszélyes tevékenységet” kifejtett honvédtisztek, polgári hivatalnokok és lelkipásztorok. Utasította Haynaut, „hogy a halálbüntetést csak a legbűnösebb és legveszedelmesebb egyéneknek hajtsák végre”, a többiek kegyelem útján szabadságvesztéssel bűnhődjenek. Végül arra utasította Haynaut, hogy „azokról a személyekről, akiken a halálbüntetést végrehajtották, esetről esetre tegyen jelentést nekem”. Azaz, ismét az uralkodó volt az, aki a kormány által előterjesztett enyhébb irányelveket megszigorította: a halálos ítéletek előzetes felterjesztésének követeléséből így lett a végrehajtott halálos ítéletek utólagos bejelentésének kötelezettsége.

Az augusztus 31-i minisztertanácsi ülésen – Haynau fentebbi levele ürügyén – ismét szóba került az ügy: I. Ferenc József magához hívatta Schmerlinget, milyen választ adjanak Haynauknak. A minisztertanács ismét a 27-i értelemben határozott: „Ez abban állana, hogy a legfelsőbb rendelkezés szerint semmi féle halálos ítéletet nem lehet végrehajtani addig, amíg azt nem jelentették, s innen jóvá nem hagyták.” A legveszélyesebbek kategóriáit meghatározták és közölték Haynauval: az uralkodó akarata az, hogy a halálbüntetést csak a legveszélyesebb és legbűnösebb személyeken hajtsák végre, a börtönbüntetéséről maga Haynau határozhat. Ám az eredeti

helyébe utóbb más szöveg került. Eszerint „valahányszor egy-egy halálos ítéletet végrehajtnak, ezt esetről esetre be kell jelenteni”.

Az eredeti szöveg I. Ferenc József kérdésére hivatkozik, ugyanakkor – mint láttuk – a császár két nappal a minisztertanács előtt már intézkedett az ügyben: ő utasította Haynaut arra, hogy a halálos ítéleteket csak végrehajtásuk után kell bejelenteni. Nem valószínű, hogy I. Ferenc József ne tudta volna, milyen utasítást adott ki. Nyilván Schmerling sem értette félre őfelségét, hiszen az említett utasítást ő maga fogalmazta, s nyilván emlékezett még a tartalmára. De akkor mi történhetett? Elképzelhető, hogy a minisztertanács vita folyt a Haynauknak küldendő alapelvekről, s a minisztertanácsi jegyző nem volt képes követni a vitát, illetve a hozott határozat szövege nem volt számára egyértelmű; aztán a jegyzőkönyv átnézésekor Schmerling javította ki a rosszul megfogalmazott pontot.

A minisztertanács augusztus 31. után lényegében feladta a kísérletet, hogy bármilyen módon megpróbálja befolyásolni a magyarországi megtorlás menetét. Ha az ügy egyáltalán szóba került, a minisztertanács többnyire szigorúbb rendszabályok mellett foglalt állást, vagy egyszerűen tudomásul vette azokat.

A szigorúságot az uralkodó lelkiállata magyarázza. Angyal Dávid szavait idézve, I. Ferenc Józsefben volt hajlam az irgalomra, de csak közönséges bűnösök iránt. „Mihelyt hadserege becsületének, fegyelmének s állama nyugalmanak megzavarása került szóba, Isten kegyelméből reá ruházott hatalmának megtorlását [sic!] szent kötelességének hitte. A politikai bűnök elrettentő büntetésével úgy vélte, tartozik alattvalóinak is, akik szenvedtek e bűnök miatt”.

Végeredményben azonban tökéletesen mindegy volt, hogy Bécsben augusztus 16-án

mit határoznak a minisztertanácsban, s hogy ezt az uralkodó mikor hagyja jóvá. Ahhoz, hogy az amnesztiatervezetnek bárminő pozitív hatása legyen Görgői tisztjeinek sorsára, arra lett volna szükség, hogy 1. Görgői tudjon az osztrák kormány terveiről; 2. hogy érintkezésbe lépjen vele; 3. hogy mindaddig tartsa magát Arad környékén, amíg Haynau a tisztikar számára kedvezőbb elbírálást előíró utasítást meg nem kapja. Márpedig a minisztertanács utasítását a császári-királyi fővezér legjobb esetben is csak augusztus 20-án kaphatta meg, s ekkorra már számíthatott Josip Jellačić csapataira is. Görgői csapatai viszont már augusztus 10-én beleütköztek Franz Schlik altábornagnak Haynau főszeregéhez tartozó csapataiba, s legkésőbb augusztus 16-ra Rüdiger hadteste is elérhette Aradot.

Haynauknak – ma már tudjuk – feltett szándéka volt, hogy a kezébe kerülő volt császári-királyi tiszteket *gyorsított eljárással* halálra ítélteti és kivégezti. E szándékában – paradox módon – az augusztus 20-i minisztertanácsi határozat akadályozta meg. Ez ugyanis *részletes eljárásokra* utasította a császári-királyi fővezért, s Haynau ezt éppen azon a napon kapta meg, amikor az orosz fővezérség végre kiszolgáltatta neki a fogságába került magyar tiszteket. Némi csalódottsággal írta tehát Radetzky tábornagnak, hogy ha az augusztus 20-i minisztertanácsi határozatot kézbesítő Karl Grünne gróf csak negyven órával később érkezik, „a vezéreket már a bitófán találja”.

Mint a fentiekből is látszik, 1849 augusztusában két alkalommal is az uralkodó személyes fellépése révén került sor a magyar forradalom résztvevői ellen tervezett megtorló rendszabályok szigorítására. Igaz, elképzelései e tekintetben egybevágtak az általa kinevezett, s a magyarországi hadjáratot sikeresen befe-

jező Haynauéval. De a császár – ha akarta volna – kivonhatta volna magát a táborszer-nagy érveinek hatása alól. Igaz, a birodalmát megmentő katonák iránt egész életében hálát érzett, de e hála nem akadályozta meg abban, hogy a Bécsset legyűrő Windisch-Grätzet ne menessze, s 1850 nyarán Haynauval is ez történt.

Az osztrák kormány tagjai között sem volt különösebb nézeteltérés a megtorlás szükségességéről, csak a kivitelezés módjáról. Schwarzenberg és minisztertársai azonban – tapasztaltabb politikusok lévén – kétségkívül jobban érzékelték ennek politikai kockázatait, mint a császár. De, úgy tűnik, egyikük sem szállt szembe a magas uralkodói akarattal, s az I. Ferenc József politikai tanítómesterének tartott Schwarzenbergben is erősebb volt az udvaronc az önálló politikusnál. Schwarzenberg büszke volt arra, hogy az ő ura igazi szuverén, s eltérő véleményét mindig aláren-

delte az uralkodóénak. Abban tehát, hogy 1849 augusztusától október végéig a keményebb vonal, a minél kíméletlenebb megtorlás híveinek elképzelése érvényesült, döntő szerepe volt az ifjú császárnak. Annak a császárnak, aki Haynau menesztése után is több évet várt azzal, hogy a szabadságharcban való részvételükért Haynau bíróságai által elítéltek számára amnesztiát adjon. Arra pedig ezek az elítéltek is hiába vártak, hogy I. Ferenc József akár egyetlen szóval is kifejezze sajnálatát az 1849 után történtek miatt.

A cikk I. Ferenc József halálának 100. évforduló-jára készült.

Kulcsszavak: *I. Ferenc József, Felix Schwarzenberg miniszterelnök, Julius Haynau táborszer-nagy, Anton von Schmerling igazságügy-mi-niszter, Görgei Artúr vezérőrmagy, 1848–49. évi magyar szabadságharc, megtorlás*

IRODALOM

- Andics Erzsébet (1965): 1849. augusztus. (Ismeretlen adalékok az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc végnapjairól) *Századok*. 99, 3, 425–454.
- Andics Erzsébet (1974): Néhány megjegyzés a „Görgey-vitához”. *Kritika*. 10. 12–13.
- Hanák Péter – Varga János (1974): Bécs, Arad, Világos. Tények, értelmezések a Görgey-vitában. *Kritika*. 1, 4–6.
- [Hanák Péter – Varga János] (1982): A Görgey-kérdés vitája. In: Hanák Péter (szerk.): *A Dunánál. Történelmi figyelt. (RTV–Minerva)* KJK, Budapest, 205–219.
- Hermann Róbert (1999): Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után. *Változó Világ*. 27, 128. • <http://www.valtozovilag.hu/rx/megtorlas1848.htm>
- Hermann Róbert (2009): *I. Ferenc József és a megtorlás. (Habsburg Történelmi Monográfiák 6)* Új Mandátum, Budapest

- Hermann Róbert (szerk.) (2007): *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. (Rubicon Könyvek)* Rubicon-Ház Bt., Budapest
- Károlyi Árpád (1932): Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. I–II. (*Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai*) Magyar Történelmi Társulat, Budapest
- Katona Tamás (szerk.) [2003]: *Az anadi vértanúk. (Faktum)* Corvina, Budapest
- Kletečka, Thomas (Bearbeitet und eingeleitet von) (2002): Die Protokolle des österreichischen Minister-rates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 1. 5. Dezember 1848–7. Jänner 1850. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien
- Kosáry Domokos (1994): *A Görgey-kérdés története*. I–II. Osiris–Századvég, Budapest
- Steier Lajos (é. n.): *Haynau és Paskievics. A szabadságharc revidált története* III–IV. rész. I–II. Genius, Budapest

MÉRFÖLDKÖVEK A LÉGKÖRI SZÉNDIOXID-FORGALOMBAN

Haszpra László

az MTA doktora
Országos Meteorológiai Szolgálat
MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont
haszpra.l@met.hu

Talán a tízes számrendszer használatának hatása, hogy az ember különös jelentőséget tulajdonít a nullára végződő számoknak, legyen szó életkorról, múzeumlátogatók számáról, megtett távolságról vagy akár benzin-árról. Az időben változó mennyiségeknél a kerek számmal jellemzett érték elérését, átlépését sokszor – a tőzsdenyelvből átvéve – lélektani határnak nevezzük, ami a változások mögött álló folyamatok alaposabb áttekintésére készíthet minket. A légkör szén-dioxid-forgalmában napjainkban két kerek számmal szembesülünk: folyamatos növekedés mellett a légkör szén-dioxid (CO₂)-tartalma elérte a 400 milliommód térfogatrészt, aminek alapvető oka, hogy az emberi tevékenység ma már évente körülbelül 10 milliárd tonna szenet juttat a levegőbe szén-dioxid formájában. A természet számára közömbös ugyan, hogy önkényesen választott mértékegységekben kifejezve valamilyen jellemző kerek értéket vesz-e fel, a kerek számokhoz való sajátos viszonyulásunk miatt azonban ezek az értékek ráirányítják a figyelmet a változásokra.

A légkör CO₂-koncentrációja a Föld története során folyamatosan változott. A kezdetben CO₂-gazdag légkörből a geokémiai, majd bio-geokémiai folyamatok fokozatosan von-

ták ki e fontos légköri összetevőt, amelynek koncentrációja a bio-geokémiai folyamatok és a változó intenzitású vulkáni tevékenység összhatására meglehetősen széles sávban ingadozhatott az idők során. A fanerozoikumra vonatkozó, közvetett adatokon alapuló koncentrációbecsléseket legutóbb Dana L. Royer (2006) foglalta össze. A jura–kréta időszak 1000–3000 ppm¹ körüli légköri CO₂-aránya a miocén idejére sülyedhetett a maihoz hasonló szintre, majd a pleisztocén idején már csak 170–300 ppm között ingadozott. Koncentrációja a legutolsó eljegesedés lezárulta után 260–270 ppm között stabilizálódott, az elmúlt 200–250 évben viszont meredek növekedésnek indult (*t. ábra*). A legutóbbi tíz év 1,7–3,0 ppm/év-es növekedési üteme mellett a felszínközeli légkör évi átlagos CO₂-koncentrációja 2015-ben 399,42 ppm volt (URL¹), így 2016-ban bizonyosan 400 ppm fölé kerül.

A koncentráció-növekedés hátterében most nem a vulkáni tevékenység megerősö-

¹ A ppm (parts per million, milliommód térfogatrész), nem lévén szabványos SI-mértékegység, visszaszorulóban van a szakirodalomban. Helyét a vele számértékben azonos, μmol/mol-ban kifejezett molarány veszi át. Szélesebb körű ismertsége miatt azonban a jelen dolgozatban megmaradtunk a ppm használata mellett.